

Ե

Ն

Ր

Ռ

Պ

Ա

480-167

Printed in Turkey

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Printed in Turkey

Ազգային, Զուարճարի, Պատմական, Վիպական, Բնագիտական, Երկրաբանական,
Բանաստեղծական, Արտեստական, Մշակական, Տնտեսական, Բնապատմական,
Ախարհագրական, Քաղաքական և այլն, և այլն հատուածներ:

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Յ

Ա . Հ Ա Տ Ո Ր

1858

Վ Ի Է Ն Ն Ա

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Յ

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Ք Ա Ն

Աս օրագիրը, որ իրեն վախճան գրած է զբօսընկերով ընտանիք կրթել, կրթելով ուսուցանել, աստ եւ այժմ ազգին մէջ, մեծ դրուատեօք ընդունելութիւն գտաւ: Զանազան կողմերէ եկած նամակներ իրենց գոհութիւնը ցուցնելէն ետքը, չէ թէ միայն զմեզ կը քաջալերեն, սիրասածնիս ազգին սիրոյն համար յառաջ տանելու, այլ նաեւ իրենց ազգային զգածմանց բաղձանքնին ալ կը յայտնեն, եւ կը հարցնեն, «Թէ արդեօք ժամանակաւ նոյն հնգետասանօրեայ թերթը ութօրեայ թերթի փոխուելու կարելութիւն մը չկայ»: Մենք աս թերթիս մէջ անոնց պատասխան տալով զո՛հ կ'ըլլանք եւ կ'ըսենք թէ, մեր կողմանէ, չէ թէ միայն դժուարութիւն չկայ, այլ նաեւ աւելի եւս յօժարակամութիւն կայ ազգին համար աշխատելու: Բայց աս բանս զուտ մեզմէ կախում ունի կարծողները եթէ չեն սխալիր նէ, գէթ խորունկ չեն մտածեր: Աս պարզապէս մեր ազգին ընթերցասիրութենէն մեծապէս կախում ունի, ինք պիտի ըլլայ որ տպագրութեան բեռին համապատասխանէ: — Թերթերնուս անձկութիւնը նոյն իսկ մենք կը ճանչնանք, շատ հատուածներ որոնք նոյն թերթերու մէջ կրնային տեղի ունենալ եւ մեր Ազգէն սիրով կարդացուիլ, թերթերուն անձկութեան համար, կամ հատուածին քիչ մը երկնկէկ ըլլալուն համար, մեր մեծ ցաւովը դուրս թող կը արուին: — Մենք մեր ազգին աս 1858 տարուան «ԳԻՐՈՊԸՆ», նուիրելով, եւ ի փառս Աստուծոյ եւ յօգուտ ազգին աշխատելով, ձեռնառութիւնն ալ Ազգին կը ձգենք:

ԵՐԽՈՒՄ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻԻ 26.

1863

Գ. ՀԱՏՈՐ

Ազատական ժողովուրդ-
անքի:
(Վերջը):

Ազատաստանի միջոցով, անանկ
է, ըսաւ Լրպլան: Բայց դա-
տաստանական քննութիւն մը
սուղ կը նստի, Պարոն բժիշկ-
եւ քու պաշտպանեալդ, կար-
ծեմ, կնիքներուն, մուրհակ-
ներուն եւ արձանագիրներուն
ծախքը վճարելու ալ դժու-
արութիւն կը կրէ:

Ասիկայ կը նշանակէ, գո-
չեց ֆուռնիէ նեղացած, որ

անոր աղքատութենէն առիթ կ'առնուք իրեն դէմ
անիրաւութիւն ընելու:

Միայն մեր իրաւունքը պաշտպանելու կը գոր-
ծածենք, պատասխանեց Լրպլան հանդարտութեամբ:

Անանկ է նէ, օրինաց գործադրութիւնը ես կը
պահանջեմ, կրկնեց մէկէն երիտասարդը քաջասրբ-
տութեամբ: Հանգուցեալն ինծմէ դեղեր, ամէն տեսակ
օգնութիւններ առած է, եւ երկայն ատեն զինքը հո-
գացած եմ. իրրեւ պարտատէր՝ կ'ուզեմ որ պարտքին
վճարումն ապահովցուի, ասոր համար կը պահանջեմ որ
ամենայն ինչ կնքուի:

Դրիգոյ եւ իր կինը, որոնք արդէն շատ անգամ
խօսքին մէջ նեւտուիլ ուզած էին, աս որ լսեցին՝
բարձրաձայն սկսան աղաղակել: Պարոն Լրպլան ձեւ-
ով մը զանոնք հանդարտեցուց:

Անանկ ըլլայ, ըսաւ՝ ժպտելով մը երիտասար-
դին դառնալով. ուրեմն, Պարոն բժիշկ, ձեր պա-
հանջմանց օրինաւորութիւնը ցուցնելու միջոցներ
ունիք. այսինքն թէ քանի անգամ հիւանդին այցե-
լութիւն ընելուդ ցուցումը, օգնութեանց ընկալա-
գիրները եւ դեղերու համար եղած ծախքին հա-
շուագիրը:

Պարոն, պատասխանեց ֆուռնիէ շփոթած, բժիշկ
մ'ասանկ նախադգուշութիւններ չ'ըներ. կրնաք Վար-
դուհւոյն հարցընել:

Իրաւունք ունիք, կրկնեց Լրպլան ծիծաղելով,
դուք՝ իրեն համար կը վկայէք, անիկայ ալ՝ ձեզի համար
կը վկայէ. ասիկայ արդարութենէ պահանջուած փո-
խադարձ ծառայութիւն մըն է: Դժբախտութեամբ՝
ատենաներու. մէջ գլխութեան ու երախտագիտութեան
զգած մունքներն իրրեւ դատաստանական վկայութիւն
չեն անցնիր: Ուստի մինչեւ որ իրաւունքնիդ օրինաւ-
որ կերպով ցուցնէք, պէտք է որ յանձն առնուք որ
մենք աղքատականութեամբ ունեցած իրաւունքնիս ի գործ
դնենք:

Այո, գոչեց Դրիգոյ, որուն մինչեւ նոյն ատեն
զսպուած բարկութիւնն աւելի սաստկացած էր. ու-
րովհետեւ կը բաղձար որ դատաստան ըլլայ, մենք
ձեզի դատաստանի նիւթ կը մատակարարենք:

Ձեզի եւ ձեր պաշտպանելոյն, աւելցուց կինը:

— Օրինակի համար ձեր երկուքին ալ կը
հարցընենք թէ Տիւրէ խնայութեամբ ժողոված ստակն
ուր դրած է:

— Արծաթեղէններն ինչ ըրած է, որովհետեւ
արծաթեղէն ունէր. ասիկայ գիտեմ եւ տեսած
ալ եմ:

— Մանաւանդ որ մեր հօրեղբորորդւոյն մե-
ռած ատենը՝ տունն իրենք միայն կային:

— Պէտք է որ պակսածը հատուցանեն:

— Թշուառականներ, պոռաց ֆուռնիէ, աս
անդգամ կասկածին վրայ ինք իրմէ ելած, եւ ձեռքը
վեր վերցընելով՝ ուզեց Դրիգոյին վրայ յարձակիլ:

Վարդուհի՝ որն որ նոյն միջոցին ներս կը մտնէր,
իր առջեւը նետուեցաւ:

Թող տուր, թող տուր, պոռաց Դրիգոյ, որն
որ ըստ պատահման հոն գտնուած բահով մը զի-
նաւորուած էր:

Դուն ալ զգուշացիր, խաբեբայ, աւելցուց կի-
նը կռոււիով աղջկան սպառնալով. եթէ մէյ մը ձեռքս
իյնալու ըլլաս, կը տեսնես...:

— Ո՛հ, Աստուած սիրէք, եկէք, գոչեց Վար-
դուհի, որն որ բժիշկը քաշելու տանելու կը ջանար:

Երիտասարդը քիչ մը ատեն կը վարանէր. բայց վերջապէս դարձեալ ինք իրեն տէր ըլլալով, իր զրպարտիչներուն վրայ արհամարհական հայեցումով՝ արձակեց եւ աղջկան ետեւէն՝ տնակէն դուրս ելաւ։

Երբ որ փողոցին դրան քովը հասան, մէկէն երկուքն ալ կեցան։ Աւարդուհի արցունք թափելէն կարմրեցած աչուքները՝ Գուռնիէին դարձնելով, Ո՛հ, Պարոն, ըսաւ, իմ պատճառաւ կրածներնուդ ձեզմէ թողութիւն կը խնդրեմ, եւ բիւր անգամ ալ շնորհակալ եմ։ Աղքատ աղջիկ մ'ըլլալովս, ձեզի բան մ'ընելու կարողութիւն չունիմ. բայց գէթ բոլոր կենացս մէջ ձեր յիշատակը միտքս պիտի պահեմ։

Հիմակ ինչ պիտի ընէք, Աւարդուհի, հարցուց երիտասարդը։

— Տակաւին բան մը չեմ գիտեր. հիմայ տրտմութենէս ու սլլալութենէս այնչափ տակնուվրայ եղած եմ, որ ամենեւին բան մը չեմ կրնար մտածել։ Յուսամ որ մինչեւ վաղը աւելի ինք իրենս կու գամ։ Մանրամասն կ'իյնն աս գիշեր զիս ստուգիւ քովը կը պահէ . . . եւ ետքէն . . . ալ ետքէն կը նայիք, Աստուած մեծ է։

Գուռնիէ առանց պատասխան տալու անոր ձեռքէն բռնեց, աղջիկը կամացուկ մը նոյնը ճնշեց, եւ մնաս բարով ըսելով դուրս ելաւ։

Երիտասարդին սիրտը բարկութեամբ լեցուած էր։ Բնակարանն որ մտաւ, խցին մէջ վեր վար սլլալով կը պտտէր. եւ պարապ տեղ խեղճ ու թուղեալ աղջկան օգնութիւն մ'ընելու հնարք կը մտածէր։ Եթէ Տիւրէ կտակ մը ձգած է, կ'ըսէր ինք իրմէ, տարակոյս չիվերցընէր որ Լըպլան եւ Գրիգոյ զանիկայ անհետ ըրած են։ Մէկալ կողմանէ ալ կրնայ ըլլալ որ կտակը մինչեւ հիմայ գտած չըլլան, ինչու որ հանգուցելոյն խօսքերէն անանկ կ'իմացուի, որ պահած է։ Ագահը զրուցած էր թէ Աւարդուհիյն մասը հանած է, ապսպրած ալ էր որ փնտռեն . . . Սակայն բոլոր բոլոր յայտնածն աս էր. մահը թող չէր տուած որ աւելի բան մը զրուցէ։

Երիտասարդը տեսակ մը տենդով տաքցած էր, եւ հազար ու մէկ ենթադրութիւններով միտքը տակնուվրայ կ'ըլլար։ Իրիկունն եկած էր, եւ պատուհանին առջեւը գլուխը բաղկացը վրայ կոծնցընելով, ան կերպով՝ ինչպէս որ առաջին անգամ զինքը գտանք, տեսաւ որ մեռելին աղգականներն ու իրենց խորհրդատուն անոր սլլելալով թղթերն ու ամենէն պատուական բաներն առած՝ դուրս ելան։ Աչուքները նոյն փրփրած տնակին ու լքեալ պարտեղին վրայ տնկած՝ ասդին անդին կը նայէր։ Աւերջապէս պարտեղին ծայրն եղող ջրհորի մը վրայ սեւեռած մնաց։ Աս տեսնելով, շուտ մը Տիւրէին զրուցած ետքի խօսքերը միտքն ինկան։ Պարտէզ . . . Ընդհին Երեւ . . . Խոյսիկն . . . Ասոր վրայ մէկէն միտքն եկաւ որ մեռելին գաղտնիքը հոն պիտ'որ ըլլայ։

Սաստիկ վստահութեամբ մը վառուած, անմիջապէս վար կ'իջնայ, բակը կ'անցնի, քիչ մը ճիգ ընելով՝ պարտեղին դուռը կը բանայ եւ ջրհորին քովը կը հասնի։

Ջրհորին կէս մը կործանած շրջանակէն՝ ասդին անդին լայն ձեղքուածներ կը տեսնուէին, փլած պատի կտորներով լեցուած։ Ամէն ծառ ձեղքուած քննեց, փորելու ալ ջանաց, բայց բաւ չգտաւ։ Միայն ջրհորին ետեւի դին, ճիշդ խոյակին տակը տեղ մը կար, որն որ ամենեւին փնտաւած չէր, եւ հոն դուռած կոփածոյ քարը հաստատուն կեցած էր։ Երկու երեք անգամ ջրհորին չորս կողմը դառնալէն եւ ներսի ու դրսի կողմն աղէկ մը զննելէն ետեւ, Գուռնիէ իր դիւրահաւանութեան վրայ սկսաւ ամբշնալ, որ մեռնելու վրայ եղող մարդու մը թոթոված ետքի խօսքերուն հաւատալով, ջրհորի մը մէջ ծածկուած գանձ մը կը փնտռէր։ Ուստի վերջին անգամ մ'ալ նայելով, տեղն երթալու ճամբան բռնեց։

Ի վերայ այսր ամենայնի ինչ որ ալ ընէր, մտքին մէջ միշտ ահամայ կասկած մը կը մնար։ Պարտեղէն դուրս ելելու միջոցին, ետ դարձաւ եւ դարձեալ աղէկ մը ջրհորը, պատը, խոյակը քննեց նայեցաւ։

Սակայն եւ այնպէս, կ'ըսէր ինք իրեն, Տիւրէին ստորագրած տեղն աս է. բայց պատին քովը բան չկայ. խոյակին տակի կողմն եղող քարն անշարժ կեցած է։

Աս խօսքին յանկարծակի կեցաւ։ Լաւ է, մտածեց. բայց պատճառն ինչ է որ միայն նոյն քարն այնպէս հաստատուն մնացեր է։

Աս պարզ խորհրդածութեամբ նորէն ջրհորին քովն եկաւ։ Դարձեալ աւելի մտադրութեամբ կոփածոյ քարը զննեց, եւ տեսաւ որ մօտ ատենները փոքրիկ կոպիւններով նոյնը չորս կողմանէ ամրացուած եւ պարապ միջոցները հողով լեցուած էին։

Անմիջապէս նոյն կոպիւններն ու հողերը մէկգի բռաւ, քարը խախտեց եւ վերջապէս տեղէն վերցուց։ Տակը խորութիւն մը կար, որուն մէջ շրջանակներով պատած արկղ մը կը կենար, զորն որ մեծ գոռարութեամբ դուրս քաշեց։ Հանելու միջոցին՝ արկղը գետինն իյնալով, հնչիւնէն բաւական իմացուցաւ թէ մէջն ինչ կայ։ Գուռնիէ քարը յառաջուան գտնուած վիճակին մէջ տեղափոխեց, եւ բոլոր զօրութիւնը ժողվելով, մեծագին արկղիկը բնակարանը տարաւ։

Խուցը հասնելուն պէս՝ բանալու համար սլլեալ փորձեր ըրաւ, բայց պարապ տեղ. ինչու որ ամուր կղպակով մը գոցուած էր՝ որուն բանիլքը չունէր։ Աւերջապէս նստեցաւ եւ աչուքներն արկղին վրայ սեւեռած, սկսաւ պէսպէս խորհրդածութիւններ ընել։

Աս ձեռքն ինկած գանձն ինչ պիտի ընէր։ Նոյնն իրեն սեպհականելու գաղափարը եւ ոչ մտքէն անցաւ։ Օրէնքն իրեն զԳրիգոյ կը ցուցնէր. բնական

արդարութիւնն ու իր յօժարութիւնը՝ Վարդուհին առջեւը կը դնէին: Անտարակոյս աս պիտ'որ ըլլար ան մասը՝ զորն որ կնքահայրը, ինչպէս որ մեռնելու վայրկեանն իմացուցած էր, աղջկան համար հանած էր: Իր վերջին կամքն ան էր, որ հօրեղբորորդին ժառանգութիւնէ զրկէ, որպէս զի իրեն՝ աղջկան տեղ բռնող Վարդուհւոյն ձգէ: Աս բաղձանքին վաւերական ձեւ մը տալու համար՝ միայն ժամանակը պակսած էր: Բայց գուցէ աս ալ եղած էր, վասն զի՝ ո՞վ գիտէ՝ կրնար կտակ ալ գրած ըլլալ, զորն որ Լըպլան գտած ու անհետ ըրած ըլլար: Որովհետեւ այսպէստով արդարութիւնն ոտքի տակ առնուած էր՝ զՎարդուհին կողոպտելու համար, Վարդուհին ալ ասոր դիմացը նոյն զէնքը չէր կրնար գործածել:

Թէպէտ եւ աս պատճառները խիստ համոզիչ կ'երեւային երիտասարդ բժշկին, սակայն մինչեւ երկրորդ օրն ինք զինքը մէկ կողմն որոշել չուզէր: Որովհետեւ խղճմտանքը կը բողբէր որ իւրաքանչիւր որ իրաւունք չունի իրեն պատշաճ երեւցածին համեմատ դատաստան կտրելու:

Բոլոր դիշերն աս մտածմունքներով անցընելով, քնանալ չկրցաւ: Եւրբ որ առտուն ծագեցաւ, Ֆուռնիէ տակաւին նոյն բանին վրայ կը մտածէր: մէկ մ'ալ կամացուկ մը դրան զարնուիլը կը լսէ: Ա'երթայ կը բանայ, եւ մէկէն աղջիկը դիմացը կ'ելլէ:

Վարդուհին թողութիւն խնդրեց զինքն այնպէս կանուխ անհանգիստ ընելուն: Ֆուռնիէ զինքը հրամացուց եւ աղաչեց որ նստի:

Թողութիւն ըռէք, Պարոն, ըսաւ աղջիկը՝ դրան քովը ոտքի վրայ կենալով: վերջին մնաք բարոյն ըսելու եկած եմ:

Ա'ը պիտ'որ երթաք, ընդմիջեց Ֆուռնիէ:

— Փարիզ պիտ'որ երթամ, ուր ինձի ծառայութեան տեղ մը գտնելու խօսք տուին:

— Ի՞նչ կ'ըսէք:

— Ի՞նչ ընելու է. այսպէստով գէթ ուրիշին ծանրութիւն չեմ ըլլար...: Միայն թէ ճամբայ ելլելէն յառաջ՝ ուղեցի հրամանոցը շնորհակալ ըլլալ եւ շնորհք մը խնդրել:

— Ի՞նչ շնորհք:

— Անքահօրս ժառանգները ձեր աշխատութեանց վարձքը զլացան: Ասիկայ սրտիս մեծ ցաւ մըն է, հիւանդին ըրածնիդ՝ իմ խնդրելովս ըրիք...:

Ասոր վրայ մի խօսիք, ընդմիջեց Ֆուռնիէ:

Չէ, պատասխանեց Վարդուհի. հիմայ ձեռքէս բան մը չիգար. Բայց... ճամբայ չելած... կ'ուզէի... կը յուսամ որ ձեզի տալ կրցած միակ յիշատակս չէք մերժեր:

Աս խօսքերն ամենալով եւ թոթովելով ըսելէն վերջը՝ ծոցէն փոքրիկ ծրար մ'առաւ, բացաւ եւ մէջէն պզտիկ արծրթէ գաւաթ մը հանելով՝ անոր տուաւ:

Ասիկայ, ըսաւ, կնքամօրս պարգեւն է. կ'աղաչեմ որ չմերժէք, թէեւ փոքր բան է:

Երիտասարդին սիրան անոր ընծայելու կերպէն շարժելով, Վարդուհւոյն ձեռքը բռնեց եւ Ի՞նչ կ'ըսէիք, հարցուց, եթէ մէկէն ի մէկ զձեզ անանկ հարստացընէի, որ եւ ոչ մտքերնէդ անցած է:

Ձիս, պատասխանեց աղջիկը, ապշած եղանակաւ մ'իրեն նայելով:

— Թէ որ հոս ձեզի համար գանձ մ'ունենայի:

— Գա՞նձ մը:

— Նայեցէք:

Եւ զինքը խցին մէջտեղը քաշելով, գեւ գետինը կեցած արկղը ցուցուց, եւ պատահած ամէն բաներն իրեն պատմեց:

Վարդուհի՝ որն որ իսկզբան դժուարաւ կրնար հաւատալ, խիստ մեծ ուրախութենէն ծուռնկի վրայ եկած՝ սկսաւ լալ: Քիչ մ'ատեն զարմացած՝ փոքրիկ արկղին նայելէն ետքը, աչուրները երիտասարդին դարձուց եւ գոչեց:

Ա՛հ, ուրեմն վերջապէս ձեր արժանաւորութեան համեմատ ալ երջանիկ պիտ'որ ըլլաք:

Ի՞նչ, ըսաւ Ֆուռնիէ, ետ ետ քաշուելով:

Գուք, գուք, կրկնեց Վարդուհի բորբոքած: Արկարծէք որ չքաւորութեան ձեզի պատճառած նեղութիւնը չէի իմանար: Ես արդէն աղքատութիւնը յանձն առած ըլլալով, այնչափ դժուարութիւն չեմ զգար: Բայց գուք ձեր աստիճանին վայելածը պէտք էք ունենալ: Ամէն առէք, Պարոն. բոլորը ձերն է, բոլորը ձեզի համար է:

Աս ըսելով, աղջիկն ուրախութեան արցունքներով արկղը վեր վերցընել եւ բժշկին ձեռքը յանձնել կ'ուզէր: Երիտասարդն իսկզբան զարմացած, ետքէն ի գութ շարժած, շնորհակալութիւններով զինքն արգելել ուզեց:

Ա՛հ, մերժել չէք կրնար, շարունակեց աղջիկն աւելի շարժած: Ի՞նչ, աս գանձը ձեզի պարտական չեմ: Ա'ուզեմ որ ամէն մարդ գիտնայ, եւ ուրիշներէն յառաջ անոնք՝ որոնք ձեզի արդարութիւն ընել չուզեցին:

Ֆուռնիէ գոչեց որ ըսածն ըլլալու բան չէ. սակայն Վարդուհին զինքն ամենեւին մօրիկ չըրաւ: Եւ պատուհանէն նոր ժառանգներուն գալը տեսնելով, վաղեց դանոնք կանչուաւ: Բժիշկը զարհուրած, զինքը թեւէն բռնելով կեցուց, եւ պոռաց. Յաջող բախտով մը ձեռուրնիդ ինչպէս հարստութիւնը կորսնցընել կ'ուզէք:

Կորսնցընել, կրկնեց աղջիկը, ըսուածն առանց հասկընալու:

— Չէք կրնար գուշակել որ աս մարդին արկղը ձեր ձեռքէն կրնան յափշտակել:

— Ի՞նչպէս:

— Աս արկղը վրայ ունեցած իրաւունքնիդ կերպով մը չէք կրնար ցուցընել:

Վարդուհի դողդողաց, եւ Ֆուռնիէին երեսը նայելով, Անանկ է նէ՛ իմն չէ, պոռաց:

— Ամենայն ինչ կը վկայէ որ կնքահայրնիդ նոյնը ձեզի համար որոշած է. սակայն օրէնքն ուրիշ ապացոյցներ կ'ուզէ:

Օրէնքը, կրկնեց աղջիկը. բայց ամէնքն անոր հնազանդելու պարտական են:

— Բաւական որ մարդուս սեպհական խիղճն այլապէս որոշում մը չ'ընէ . . .

Չէ, չէ, ըսաւ շուտ մը Աարդուհի, խիղճը կրնայ արգելել որ մեր իրաւունքն ի գործ չդնենք. բայց երբեք չիկրնար մեզի պարտքերնուս հակառակը գործել տալ: Բանը ծուռ հասկըցեր եմ եղեր. աս ստրկի գումարն իմն չէ, եւ ունեցած ուրախութիւնս երազ մըն է եղեր:

Ասոնք ըսած ատեն աղջկան գոյնն արտաքայ կարգի նետած էր. բայց սրտին արիութիւնը չկորսնցուց, ֆուռնիէ ալ անոր ըսած խօսքերուն ստուգութիւնը տեսնելով, միտքը փոխեց, եւ դարձեալ իր բնական ազնուական միտութեանց սկսաւ հետեւիլ: Աղջկան առանց խօսք մը զրուցելու՝ գնաց ժառանգները կանչեց, նոտար մ'ալ բերել տուաւ, եւ մեծագին արկղն անոր յանձնեց:

Անմիջապէս պզտիկ բանալիով մը, զորն որ Դրիդոյ մեռելին վրէն կախուած գտած էր, արկղը բացուեցաւ. եւ մէկէն ամենուն աչուրներուն առջեւն արծաթէ անօթներու մէջ խառնուած հաղարաւոր ոսկւոյ դահլիշներ ելան: Գեղացին եւ իր կիներն ուրախութենէն սկսան արցունք թափել: Աարդուհի եւ ֆուռնիէ հանգարտ կեցած կը նայէին:

Նոտարն ամենէն յառաջ ստակը համրեց, որուն տակը թղթագրամներու ծրար մ'ալ գտաւ: Երբ որ ամէն բանին ցանկն առնուեցաւ, ամբողջին գումարն երեքհարիւր հաղար ֆրանկ ելաւ: Դրիդոյ ինք զինքը կէս մը կորսնցուցած, գողգողալով մը սեղանին մօտիկեցաւ, պարապ արկղն առաւ, աղէկ մը թօթուեց: Փայտին ու աստառին մէջ պահուած թուղթ մ'ալ գետինն ինկաւ:

Ահաւասիկ ստրկի գումարին վրայ աւելցնելու բան մ'ալ, ըսաւ գեղացին, ինկած թուղթը նոտարին տալով:

Նոտարը կը բանայ, աչքէ կ'անցընէ եւ զարմանալու շարժում մը կ'ընէ:

Կտակ մը, կը գոչէ վերջապէս:

Կտակ մը, կը գոչեն ամէնքը:

Որով Պարոն Տիւրէ իր Աարդուհի ֆլէօրիդ սանն իր ընդհանուր ժառանգը կ'ընէ, աւելցուց նոտարը:

Նոյն միջոցին չորս բերնէ այլեւայլ աղաղակ լսուեցաւ, զարմացման, ուրախութեան ու դժկամակութեան: Դրիդոյ կ'ուզէր թղթոյն վրայ նետուիլ եւ յափշտակել. սակայն նոտարն կտէտ քաշուեցաւ: Երկու զրկուած ամուսնաց ձեռքէն աղատելու համար հարկ եղաւ որ բռնութիւն ընէ: Անոնք գուրս ելան ամէն մերձականներուն վրայ անէծքներ թափելով եւ սպառնալիքներ ընելով: Շուտ մը Լըպլանին խորհուրդ

հարցընելու գացին. բայց անիկայ իրենց իմացուց, որ իրենց դժբախտութեան չէր կրնար ալ դարման մ'ըլլալ, եւ որպիսի եւ իցէ դատաստանաւ Տիւրէին ժառանգութիւնը ստանալն ալ կարելի չէր . . . . .:

Ֆուռնիէին գալով, շատ չանցաւ՝ Աարդուհիյն փեսան եղաւ: Այսպէսով խիստ մեծ երջանկութեամբ իրենց կեանքն անցուցին, իրարու միշտ եւ ամէն բանի մէջ ուղիղ խղճի համեմատ աղէկ խորհրդատու եւ նեցուկ ըլլալով:

ԱՐՈՒՅՍՏԱԳԱՆ

Անցեալ տարուան Դոնոնի համաշխարհակամ արողեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն:

(ՎԷՐԷ):

Նոյնպէս երեսունուերկուերորդ՝ այսինքն պողպատի գործուածքներու, դանակի, կտրոցի ու արուեստաւորաց գործիքներու բաժնին մէջ, առաջին ու նախապատիւ տեղն ունէր Անգղիա: Պիրմինկէմի կերտարաններուն մէջ շինուած պղնձէ օրինակներն ու պողպատէ գործուածքները շատ ազնիւ ու սքանչելի են. ընդհանրապէս Անգղիայի կտրելու գործիքներն իրենց նմանը չունին: Անգղիայէն անմիջապէս ետքը կու գայ Աւստրիա, որ տէրութեան Շլայէր քաղաքը շինուած խարտոցները, մանգաղները, կտրոցները, դանակներն ու զանազան արուեստաւորաց գործիքները քիչ գտնուելու կատարելութիւն ունին: Սգիրիայի մանգաղներն ալ բոլոր աշխարհքիս մէջ կը փնտռուին: Մօտերս ռազմաշինութիւնն ալ Աւստրիայի մէջ մեծ յառաջգիժութիւն ըրաւ: Վէռնդ գործապետին սուրիի գործատունը, թէ մեծ քանակութեամբ եւ թէ ընտիր գործուածքով վաճառքներ յառաջ բերելուն համար, մեծ անուն ստացած է: Այս ու Վէրդհայմ կերտարանապետներուն գործիքներու ժողովածոյքը թէ ընտրութեան եւ թէ գործուածքին կողմանէ տեսնելու արժանի էր: Առաջինին գործանոցը տարին 75,000, իսկ երկրորդինը 60—80,000 քերոց (բէրէ) կը շինէ:

Արուեստից տեսարանին անհամեմատ պերճմասը կը կազմէր երեսունուերեքերորդ կամ պատուական քարերու, ազնիւ մետաղներու եւ ոսկերչաց գործուածքներու բաժինը: Աս բաժինն իր վաճառքներուն արժէքով՝ արուեստից տեսարանին բոլոր հանդէս հանուած ապրանքը կը գերազանցէր եւ ծախու կ'առնէր: Ըստ մասին Հնդկաստանի եւ ըստ մասին եւրոպական կերպով յղկուած պատուական քարերու ժողովածոյք մը տեսքի հանած էր Գրեան Գաղղիացին: Թէպէտ նոյն ժողովածոյքը արուեստէ հակըցողներուն մեծ հետաքրքրութիւն պատճառեց, սակայն հասարակ ժողովրդեան աչքը կը յափշտակէին ան սխրալի մեծութեամբ ու հազուագիւտ գեղեցկութեամբ պատուական քարերը, որոնք արուեստ

տից տեսարանին զարմանալիքներէն մէկն էին, եւ որոնց վրայ ծանօթութիւն ունենալը մեր ընթերցողաց ալ բաղձալի պիտ'որ ըլլայ: Ասոնց վրայ ամէն մարդ տեղեակ ըլլալու կը բաղձայ, որովհետեւ կարծես թէ անոնց մէջ մոգիչ զօրութիւն մը կայ, որմէ այնչափ դարերէ վեր մարդկային ազգը բռնուած է, եւ որն որ այնչափ բանաստեղծներուն աշխոյժը վառած է:

Աս ծանրագին քարերուն մէջ առաջին տեղը կը բռնեն երեք ադամանդներ, որոնց առաջինն է Բիւրճի նուր (Առաւելաւ) անուանեալ ադամանդը: Նոյնը 1851ին արուեստից տեսարանին մէջ տեսնողը՝ աս անգամ չէր ճանչնար: Վասն զի հիմայ իրօք լուսոյ լեռ մը եղած էր, որ անունը յառաջագոյն միայն փոխառութեամբ վրան կը կրէր: Ով որ զանիկայ պատող անթիւ անհամար բազմութեան մէջէն անցնելով՝ քովը կ'երթար, անմիջապէս ցոլացող ճառագայթ մը աչքը կը շարժէր: Բիւրճի նուր ապարանջանի ձեւով տեսութեան դրուած էր, քովն անմիջապէս դրուած էր 1851ին ունեցած ձեւին ապակեայ օրինակը: Նոյն ժամանակ 196 կերատ կը կշռէր, բայց այնպէս գէշ կտրուած էր, որ հազիւ հասարակ վանակնի ճառագայթացումն ունէր. բաց ասկէ վրան ձեղքեր ու պակասութիւններ ալ կային: Ուստի Անգղիայի թագուհին՝ երեւելի արուեստագորաց խորհուրդ հարցընելէն ետեւ, նոյն ադամանդը յղկել տուաւ Ամսդերտամէն բերուած գործաւորներու, որոնք իրենց գործքն արուեստից տեսարանին բացուելէն քիչ ժամանակ յառաջ լմնեցուցին: Հիմայ պատուական քարը ճիշդ շողակնի (ալմաստի) ձեւ ունի. եւ թէպէտ միայն 102½ կերատ կը կշռէ, սակայն ան եղած է, ինչ որ յառաջագոյն չէր. այսինքն՝ լուսոյ ցոլացող լեռ մը, ան առասպելական ադամանդին նման, որուն լուսաւորութիւնը խալիֆին կանթեղի տեղ կը բռնէր, ու աշխարհքիս հզօր թագուհւոյն եւ ծովու գլխոյն կուրծքը զարդարելու արժանաւոր գոհար մը: Բիւրճի նուր Հնդկաց թագաւորներունն էր, եւ չորեքտասաներորդ դարէն վեր զանազան աշխարհակալներու ձեռքն անցաւ, մինչեւ որ Անգղիացիք Բենճապ գաւառը նուաճելով՝ Հնդկաստանի ընկերութեան ձեռքն անցաւ, որն որ նոյնն Անգղիայի թագուհւոյն պարգեւեց:

Ասոր ընկերը Գոսգէր ակնավաճառին գոհարներուն մէջն էր: Ասիկայ անոր համար երեւելի է, որ Պրազիլիա գտնուող ադամանդներուն մէջ ամենէն մեծն է. ամէն միւս երեւելի ադամանդները Հնդկաստան գտնուած են: Ասիկայ յառաջագոյն 254 կերատ կը կշռէր, բայց յղկուելէն ետեւ կշիւրը 125 կերատի իջաւ. որով թէպէտ Բիւրճի նուրէն մեծ է, սակայն անոր մաքուր ջուրը չունենալուն համար, այնչափ ծանրագին չէ: Երրորդ ադամանդն էր Նասսագ ըսուածը, 78⅔ կերատ ծանրութեամբ, որն որ Ուեսթմինսթրի հարուստ մարգիզինն է: Վերջի-

շեալ ադամանդն երեւելի է մաքուր ջրոյն ու արտաքոյ կարգի շողաւոր ըլլալուն համար: Հնդկաց ցեղն մը գէմ մղուած պատերազմի մը ժամանակ, Հասգինկս Լորտը նոյնն աւար առաւ. եւ շատ մարդիկներու ձեռքէն անցնելէն ետեւ, վերջապէս Ուեսթմինսթրի մարգիզը գնեց: Միւս անթիւ անհամար չքնաղ ու զարմանալի պատուական քարերուն մէջէն կը յիշատակենք՝ զմրուխտ մը, 100,000 լիւս սղեւիկն արժէքով, որն որ ժամանակաւ Ռունճիա Սինդին (Բենճապի առեւծին) փաթեցը կը զարգարէր. քանի մը մարգարիտներ, որոնց ամէն մէկուն գինը 10,000 ֆնտ կը համարուի, եւ վերջապէս միակուր տպագրիտ քարէ քանդակուած ու ոսկեով պատած գաւաթ մը:

Երեսունուչորրորդ բաժնին կամ ապակեղէն ապրանքներուն համար՝ կրնանք ըսել որ մինչեւ հիմայ եղած ամէն փորձերուն հակառակ՝ ապակի չի ներու արուեստը բուն նախնական կատարելութեան հասցնելն անկարելի եղած է: Վենետիկցւոց ապակի շինելու արուեստը կորսուած է, եւ Միջին դարու պատուհանի ապակիներուն կատարելութեան մինչեւ հիմայ մէկը չկրցաւ հասնիլ: Հռոմեացւոց պատմագիրներուն մէջ կ'աւանդուի նաեւ՝ որ ապակիէ գաւաթ մը կար, որն որ կրնար ծոխ ու դարձեալ շիտկուիլ: Ապակեշինութեան արուեստին Էւրոպայի մէջ ըրած ջրջանը եւ մանաւանդ զանազան տեղեաց նիւթերուն՝ ապակեշինութեան վրայ ունեցած ազդեցութիւնը, արուեստից տեսարանին մէջ աւելի ակնբերել կը տեսնուէր: Ապակի շինելու արուեստը Վենետիկէն՝ Պոհեմիա ու Գերմանիա անցաւ, անկէ՝ Գաղղիա մտաւ, ուսկից Անգղիա փոխադրուեցաւ: Վենետիկ հիմայ իշնալու վրայ է, իսկ անոր հակառակ Պոհեմիայի ապակեղէն ապրանքները՝ ամենէն աժանը, թեթեւն ու գիմացկունն են, միայն աղէկ չեն ոսկեզօծուիր: Վանապակոյ (crystallin, ալմազ) մենավաճառութիւնը տասնուհինգ տարիէ վեր Անգղիա ունի: Գոֆէգիէ ու Տիտոն Գաղղիացիները հին ժամանակուան նկարչութեան կատարեալ ու ճիշդ նմանութիւններ տեսքի հանած էին, որոնք շատ սքանչելի արուեստով ու յաջողութեամբ գլուխ տարուած են: Նիգոյ Գաղղիացին Բոմբէյանեան գունաւորումը ապակիէ պատուհաններու վրայ գործածած է:

Երեսունուհինգերորդ բաժնին մէջ հանգէս հանուած էին խեցեղէն ամանները, հասարակ աղուսէն սկսեալ՝ մինչեւ ամենէն ազնիւ ձենապակեայ (porcelaine) սպասները: Սեփը քաղաքին կայսերական ձենապակոյ գործանոցը թէ ընտիր գործուածքին եւ թէ գեղեցիկ ձեւերուն կողմանէ զամենը կը գերազանցէ. իսկ Վիեննայի ձենապակոյ գործանոցն աւելի պղտիկ արձաններ շինելու մէջ յառաջացած է. ասոր գիմացը կրնար ելլել Ֆիշէր գործապետին Մաճառիստանի Հէրէնտ քաղաքն ունեցած գործա-

տունը, որն որ գաղղիական ու ճաբոնական ճենապակիին նմանցընելու արուեստը շատ յաջողութեամբ վաստակած է:

Երեսուցուկներորդ բաժնին մէջ կրնային տեսնուիլ ան ամէն բաները, որոնք միւս բաժիններէն դուրս էին. ինչպէս փայտէ ու կաշիէ շինուած պարգելի գործուածքներ, սնտուկ, ծամբորդութեան հարկաւոր եղած բաներ ու ծուխ քաշելու կազմածք: Անգղիա աս բաժնին վերաբերեալ գործուածքներուն հաստատութեան ու գիմացկունութեան մէջ, իսկ Գաղղիա ճաշակի ու աժնութեան մէջ երեւելի է: Վիէննայի փայտէ կահերն ու թիթեղէ զարդերն ալ աղէկ ընդունելութիւն գտան եւ ըստ մեծի մասին ծախուեցան: Բրուսիա արեւելեան ծովէն ամենէն ընտիր սաթ տեսքի հանած էր: Մեծ զարմանք պատճառեցին նաեւ սաթէ շինուած զարդերը, Ափրիկէի ու Արեւելքի համար. ուր քարացած ձիւթը, պատուական քարէն աւելի յարգի է:

Ասով միանգամայն անցեալ տարւան Լոնտոնի արուեստից տեսարանին տեսութիւնը կը գոցենք. եւ կը յուսանք որ մեր ընթերցողները քանի մը նոր ծանօթութիւններ ու գաղափարներ ստացան: Արուեստից տեսարանները՝ մեր դարուն ծնունդներն են. բոլոր Հին ու Միջին դարերու ազգաց պատմութեան մէջ ասոր օրինակը չենք գտներ: Մարդիկներուն ցրուելէն մինչեւ հիմայ հազարաւոր տարիներու մէջ չեղաւ անանկ միաբան ու հասարակաց գործը մը, որուն գրեթէ բոլոր աշխարհքիս ազգերը մասնակից ըլլան: Ասոնց քաղաքակրթութեան վրայ ունեցած ազդեցութիւնն այնչափ մեծ ու ակներեւ է, որչափ հին աշխարհքը նոր աշխարհքէն տարբեր ու հեռու է: Ուստի եւ հիմակուան մարդիկներուն սրտանց ուրախակից կ'ըլլանք, որ ասանկ համաշխարհական հանդիսի մը մասնակից կամ հանգիսակից ըլլալու բախտն ունեցան:

Ք Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Պ Ա Ն

Փիղ:

(Վերջ:)

Աս ահագին ու զօրաւոր անասնոյն ուրիշ ամէն կենդանիներուն վրայ ունեցած զանազան առաւելութիւնները, ոչ որ կրնայ ուրանալ: Ստղդ է՝ աղէկ շունն իր զարմանալի հաւատարմութեամբն ինք զինքը տիրոջը համար զոհ կ'ընէ. ձին մարդուն ամէն վտանգներուն եւ աշխատութեանց մասնակից կ'ըլլայ. եղն ու կովը իրենց նուազ ճարակին փոխարէն՝ մեղի իրենց աշխատութիւնը կը մատակարարեն ու զմեզ կը սնուցանեն. կապիկն իր զուարճալի խաղերովը զմեզ կը զբօսցընէ: Սակայն աս ամէն կենդանիները փղէն ո՞րչափ ստորին աստիճանի մէջ կը գտնուին: Շունն ունեցածը միայն վարժութեամբ ու կրթութեամբ կը ստանայ. ձին մեր անակիցն

ընելէն յառաջ երկարատեւ ու տաժանելի աշխատութեանց կը կարօտինք. կովը մեր հնարագիտութեամբն ու ճարտարութեամբը միայն՝ վերոյիշեալ օգուտները կրնայ յառաջ բերել. իսկ կապիկն որչափ ալ զուարճալի կենդանի մ'ըլլայ, որչափ ալ միւս ամէն կենդանիներէն աւելի մեղի հետ մեծ նմանութիւն ունենայ, որն որ աւելի իրեն պատիւ է՝ քան թէ մեղի, միշտ յանդուգն, խորամանկ, խաբեբայ ու անշնորհակալութեան կենդանի մըն է: Միայն փիղն է, որ ամէն կենդանեաց առաւելութիւններն իր վրայ կը բովանդակէ, առանց անոնց պակասութիւններն ունենալու:

Փիղը մարդուն շատ հակում ունի, եւ շատ անգամ մասնաւոր անձանց վրայ սէր կը կապէ: Փղի մը համար կը պատմեն, որ կաթնասուն տղու մը վրայ այնպէս սէր կապած էր, որ տղան լալալ ժամանակ՝ զինքը պատճովը կը շղէր եւ գայեկի պէս զինքը կ'սրորէր, որպէս զի լալէն դագրի: Փիղն իրեն բռնուելուն առաջին օրէն փղապանին հնազանդելու եւ անոր ուղածը կատարելու կը վարժի. փղապանը միայն նշանով իր կամքն անոր կ'իմացընէ. եւ անասունը քիչ անգամ աս նշաններուն հնազանդելու կը զլանայ: Իր անունը կանչուած ժամանակ՝ ձայն մը հանելով պատասխան կու տայ եւ տիրոջը քովը կու գայ, ինչպէս կ'ընեն շունն ու ձին: Բայց փղին աս անսացողութիւնը նոյն երկու անասնոց հնազանդութենէն շատ աւելի է. փղապան մ'իւր փղին զանազան խոստովներ ընելով, զոր օրինակ անոր օղի խոստովնալով, կրնայ ամէն իր ուղածը կատարել տալ:

Փիղն իրեն եղած բարիքը չիմոռնար. ասոր փորձն առաւ Հնդկաստանցի զինուոր մը, որն որ քանի մ'անգամ փղի մը օղի խմցուցած էր: Նոյն զինուորն օր մը գիւնովութեան մէջ անկարգութիւն մ'ընելով՝ ոստիկանութիւնը զինքը բռնել ուզեց. սակայն զինուորը շուտ մը վերոյիշեալ փղին փորին տակ ապաւինեցաւ եւ հոն քնացաւ: Ոստիկանը հասնելով, զինքն անկէ հանել ուզեց, սակայն փիղն անոր գէմ դրաւ, եւ զինուորը պաշտպանեց, մինչեւ որ ոստիկանը յուսահատելով՝ հեռանալու ստիպուեցաւ: Ուրիշ փիղ մը նոյն իսկ սաստիկ կատաղութեան ատենն ալ, շմուցաւ ան պարտիզպանուհին, որն որ ամէն անգամ անոր առջեւէն անցած ժամանակ՝ իրեն քիչ մը բանջարեղէն կու տար: Նոյն փիղն օր մը կապանքները խզելով՝ կատաղաբար սկսաւ ծամբուն վրայ վազել. ամէն դիմացն ելլողները սկսան փախչիլ, նոյն իսկ վերոյիշեալ պարտիզպանուհին: Գժբախտ կ'ընէ նոյն շփոթութեան մէջ իր տղան խանութին դրան առջեւը թող տուած էր: Կատաղի անասունը ծանցաւ ան տեղն՝ ուր իր բարերարը կը նստէր, ուստի եւ տղան պատճովը բռնելով, խանութին յարկին վրայ դրաւ:

Ամենէն ետքը չենք կրնար անյիշատակ թողուլ փղի մը մեծանձնական մէկ գործքը, որով վայրկեանական կատաղութեան մը ժամանակ գործած մէկ յանցանքը քաւել ուզեց: Նոյն փիղը պահապանին իրեն տուած նեղութեանցը չիկրնալով դիմանալ, զանիկայ մեռցուց: Ասոր վրայ պահապանին կ'ընէր՝ երկու որդիքներն առած

անոսանոյն առջեւն ելաւ եւ յօստհատական ու յաւազին ձայնով մը պոռաց . Անաստեւ, որովհետեւ հայրը մեռ-
ցուցիր, հիմայ զմեզ ալ մեռցուր : Փիղը հանդարտու-
թեամբ տղոցմէ երիցազոյնը պատճովը բռնեց, եւ կռնա-
կը դրաւ : Ասով զինքն իր ապագայ տէրը ճանչցաւ եւ
իբր թէ խոստացաւ իրեն ամէն բանի մէջ հնազանդիլ,
ինչպէս որ ետքէն ճշդիւ ալ կատարեց :

Բայց ինչպէս որ իրեն եղած բարիքը չխմուռնար,
նոյնպէս ալ իրեն եղած նախատանաց շատ զգայուն է,
եւ շատ ժամանակ ետքն ալ անոր սիր կը հանէ : Ասոր
փորձն առաւ զինուոր մը, որն որ նեղ փողոցի մը մէջէն
փղին անցնիլն արգելած էր : Փիղը չկրնարով նոյն միջո-
ցին իրեն եղած անիրաւութեան հատուցում ընել, խեղ
մը ժամանակ ետքը նոյն զինուորը գետի մը եզերքը
գտնելով, պատճովը բռնեց եւ քանի մ'անգամ ջրին
մէջ խոթելէն հանելէն ետեւ՝ հանդարտութեամբ դար-
ձեալ տեղը դրաւ : Ամենուն ծանօթ է թէ ինչ հատու-
ցում բռաւ փիղ մը ան դերձակին, որն որ ջուր խմելու
զացած ատեն՝ զինքը բարկացուցած էր : Աւրիչ փղը մը
վրայ ալ կը պատմուի, որ իր վրայ նետուած բնկուղի կե-
ղեւներն առանց մէկէ մը տեսնուելու՝ վերցուցեր պահեր
է, եւ քանի մը օր ետքը զանոնք իր վրայ նետուղին գլու-
խը զարկեր է : Գասաշի մէջ անգամ մը փղապանը փղին
համար որոշուած կերակուրը տալու մոռցաւ . փիղն անոր
անձին վնաս չհասցուց, սակայն օր մը չուանը խզելով՝
պահապանին բնակարանը մտաւ, ինչ որ դուռն լափեց
կերաւ ու բնակարանին մէջ դառնուած կարասիներն իր ա-
խոսին մէկ անկիւնը տանելէն ետեւ, աղտոտեց ու վրան
կոխկռտելով կտոր կտոր բռաւ : Պուտաբքոս կը պատմէ
թէ փիղ մը նոյնպիսի կերպով վրէժ առաւ իր պահա-
պանէն, որն որ իրեն համար որոշուած բրինձին մէջ ամէն
անգամ քար ու հող կը խառնէր : Օր մը փիղը պատճին
մէջ պահած աւազը՝ տիրոջը կերակրոյն մէջ թափեց : Աւ-
րիչ հեղ մըն ալ նկարիչ մը փիղ մը պատիճը վեր բռնած
զրից մէջ նկարել ուղեւով, հարկ եղաւ որ նկարչին
ծառան անոսանոյն առջեւը նստած կենայ ու երբեմն եր-
բեմն անոր բերանը պտուղ նետէ : Խեղճ անասունը եր-
կայն ժամանակ նոյն զրից մէջ կենալէն յոգնելով, յան-
կարձ պատճին մէջէն նկարչին գլխէն վար ու պատկերին
վրայ ցեխոտ ջուր մը թափեց ու բոլորովին աղտոտեց, ո-
րով եւ նկարչութեան վերջ տուաւ :

Փիղը զարգ ալ շատ կը սիրէ եւ անով մեծ զուար-
ճութիւն կը զգայ : Անոր համար Հնդկաստանցիք վրան
նկարէն մորթելը, շղթայով կապուած բռնածներ կը գնեն,
ակռաներուն վրայ սակիէ օղեր կ'անցընեն, եւ ասով
իրենց ամէն ուզածը կրնան կատարել տալ :

Ասիայի ու Աֆրիկէի հարաւային կողմերը բնակող
ազգերուն գլխաւոր դրաղմուտը փղորութիւնն է, զորն
որ զանազան տեղ զանազան կերպով կ'ընեն : Սիամ
փղորութիւնը հասարակօրէն ցցադարանով կ'ըլլայ : Աս
դարանները ցցերով պատած ընդարձակ քառակուսի
տեղեր են, որոնց մուտքը լայն է եւ երթալով կը նեղ-
նայ, այնպէս որ հազիւ փղի մը լայնութիւնը կ'ունենայ :

Գարանը շինուելէն ետքը, որսորդներն էգ փղերու վրայ
կը հեծնան եւ շրջանակ մը կաղմելով՝ 50—100 փղէ
կաղմուած փղերամակ մը գէպի դարանը կը մղեն : Աս
միջոցին որսորդներէն ամենը կը սկսին փղերը գրգռել,
եւ եթէ փիղը վրանին յարձակելու բլլայ, ցցերուն ե-
տեւը կը պահուրտին : Նոյն գործողութիւնը յառաջ կը
տանին մինչեւ որ փղերէն մէկը ձանձրանալով՝ ցցադա-
րանին մէջ մտնէ : որսորդները մուտքին առջեւ շուտ մը
ցցեր գնելով՝ զանիկայ անոր մէջ կը փակեն : Բռնուած
փիղը հանելու համար էգ փղեր կը գործածուին, որոնց
վրայ որսորդները հեծած դարանին մէջ կը մտնեն, վայ-
րենի փիղը չուանով կը կապեն ու իրենց կրթութեան
տեղերը կը տանին : Տասնուհինգ օր բաւական է վայրենի
փիղ մը բնտանցընելու համար :

Փղորութեան վախճանը զանազան աղբաց քով
այլեւայլ է : Աֆրիկեցիք եւ մանաւանդ Գալիսաստանցիք
փիղը կ'որսան իր մսին համար, որ իրենց ախորժամ
կերակուր մը մատակարարէ : Հնդկաստանցիք զանիկայ
կ'որսան իրրեւ բեռնակիր դրաստ ծառայեցընելու, հեծ-
նելու, պատերազմներու մէջ օգնական բլլալու եւ ասոնց
նման ուրիշ ծառայութիւններ ընելու համար : Սակայն
Հնդկաստանի մէջ կան տեղեր՝ ուր փղերը մեծ յարգ ու-
նին . հոնտեղերը ճերմակ փիղ մը իրրեւ սուրբ բան կը
համարուի :

ՔԱՐՈՅԱՆ

Խմբագրութիւն :

Վաղաքի մը մեծերը մօտաւոր գեղերը քանի մը
պատուաւոր քաղաքացի խաւրցին, որպէս զի նոյն քա-
ղաքին այրած մէկ թաղին համար ողորմութիւն ժողովն :
Ասոնք առաւ մը գեղացւոյ տուն մը մտնելով, լսեցին որ
տէրը ծառային յանդիմանութիւն կու տար թէ ինչու
համար առջի իրիկուն չուանը ներս չառնելով, գիշե-
րուան անձրեւին տակ ձգեր է :

Հո՛ հո՛, առ ինչ բռնաղ մարդ է, բռաւ եկող քա-
ղաքացիներէն մէկն իր ընկերներուն . տակէ անշուշտ բան
մը չենք կրնար առնուլ :

Գոնէ կրնանք փորձել, պատասխան տուաւ ընկեր-
ներէն մէկը :

Ասանկով գեղացւոյն քովը մօտեցան : Անիկայ զե-
րենք քաղաքավարութեամբ ու մեծ սիրով ընդունեցաւ,
եւ իրենց գալուն նպատակն իմանալով, չէ թէ միայն
անմիջապէս հաճութեամբ ստրկի մեծկակ գումար մը
տուաւ, հապա նաեւ խոստացաւ որ այրողներուն փայտ
եւ կերակրեղէն ալ խաւրէ : Քաղաքացիք ասոր վրայ մե-
ծապէս զարմանալով, չորհակալ բլլալէն ետեւ՝ համար-
ձակեցան իր վրայ բռած գէշ գատումին խոստովանիլ :

Պարոններ, պատասխանեց գեղացին ծիծաղելով,
փոքր բաներու մէջ ալ զգուշութիւն ընելով եւ իմ ստորա-
կարգեալներս խնայութեան ու կարգաւորութեան վարժե-
ցընելով է, որ հիմայ կրնամ կարօտելոց օգնութիւն
ընել :

ԲԱՐՈՑԱՎԵԳ

ԱՄԸՅԻ ԿՂԶԻՆ

Մակուկին աղբներէն ընկղմած ատենը՝ զիտարկը կորսնցուցած էր. եւ աս կորուստն որչափ որ ալ մեծ բան մը չէրեւայ բարեխառն գոտիներու մէջ բնակողներուն, սակայն արտաքայ կարգի գէշ հետեւութիւն կ'ունենար Կոմիտէի համար. որովհետեւ արեւուն կիզիչ ճառագայթներուն տակ անպատասխար մնալով, ցորեկն ամէն անգամ դուրս ելլելուն պէս՝ սաստիկ գլխացաւ կը կրէր: Հովտէն դուրս ելլելէն ետքը, բարկութենէն խռոված, արեգակնային տուրիչ ճառագայթներուն տակ բաց գլխով երկայն ատեն ծովեզերքը պտրտած էր: Բոլոր գիշերն առանց քնոյ անցուցած, եւ երկրորդ օրն այլը մտած ատեն՝ դժբախտ ընկերացը զիտակները գտած էր:

Արդէն զգացած հիւանդութիւնը բանի տեղ չգնելով, զանոնք թաղելու տխուր աշխատութիւնը յանձն առած էր: Բոլոր օրը նոյն ծանր գործքին զբաղած ատեն, ստեպ ստեպ սաստիկ սարսուռէ մը կը չարաբուէր, թէեւ մէկ կողմանէ ալ աւելուն այրիչ ճառագայթներէն արտաքայ կրակի կը ներդռէր: Առաջին գերեզմանը փորելու համար շատ ժամանակ անցուցած էր, եւ աշխատութենէն տկարացած՝ այլը քաշուած էր: Բայց աւաղի վրայ ձգուած ընկերացը տեսարանը՝ զինքը նորէն իր ծանր ու տխուր գործքին ձեռք զարնելու ստիպած էր:

Երկրորդ անգամ գործքի ձեռք գարկած ժամանակը՝ արդէն այնպիսի վիճակի մէջ կը գտնուէր, որ չէր կրնար յուսալ թէ կարող ըլլայ զուլն տանիլ: Նոյն միջոցին Փիլիպպոս իրեն օգնութեան հաւանաւ: Գտնուած վիճակին մէջ, նոյն օգնութիւնը չէր կրնար մերժել, մանաւանդ որ Փիլիպպոսին լուռ կենտրոն վրայ սիրտն այնպէս շարժած էր, որ շատ անգամ միտքը կու գար անոր շնորհակալ ըլլալ, երբ որ աչուները վեր վերցնելով՝ ան աւտելութեան հայեցումներ տեսաւ, որուն վրայ վեր խօսեցանք:

Իր արտաքին խորհրդածութեանց մէջ ընկղմած ըլլալով, նոյնին պատճառը չէր կրնար թափանցել: Եթէ մտածած ըլլար որ թաղած զիտակը՝ նաւաստապետին մարմինն էր, գուցէ ինքն ալ Փիլիպպոսին միտքն եկած խորհուրդը կ'ունենար: Բայց թշնամի ոյն թշնամութիւնը նորոգելուն պատճառը չգիտնալով, անոր արհամարհակալ ու անարգական կերպով մը նայած էր. որուն դժբախտ հետեւութիւնը տեսնէր...

Կոմիտէ գիշերուան մնացած մասը՝ նստած գերեզմանին վրայ անցուց, որովհետեւ խիստ տկարութենէն անկից չկրցաւ ելլել: Հաջիւ արշաղիսը ծագելէն ետքը՝ շատ մեծ նեղութեամբ այլը մտաւ: Արտաքայ կարգի ծարաւ կը զգար, ուստի եւ ստիպու-

ած էր կամ Փիլիպպոսին ընտանի հովանէն թափալ եւ կամ ժայռին ակնադրելը: Բայց իր ատելի թշնամին չտեսնելու համար, ետքին ընտրեց, թէեւ ճամբան աւելի երկայն էր: Հոն արեւի մը ջուր խմելէն ետքը՝ հետն առած կրկին խեցի մ'ալ լեցուց, որովհետեւ կ'իմանար որ մէյ մ'ալ կարող պիտի չըլլայ ջուր խմելու համար հոն երթալ, եւ կամայ կամայ իր տխուր ընտելանքը դարձաւ:

Նախընթաց օրուան սարսուռը՝ սաստիկ տենդի մը փոխուած էր: Հանդարտ քայլերով աւաղի վրայ քիչ մը պտրտեցաւ, որուն վրայ արեւուն այրիչ ճառագայթները կը ցորանային: Տխուր մտածմունքներու տակ ընկճուած՝ ամայի ու սոսկալի ժայռերուն կը նայէր, սրտնցմով գրեթէ բոլոր կողմն պատած էր. եւ արտասուակից աչուներով զանոնք հօրը պարտեղին ու կանաչազարդ անտառակներուն հետ կը համեմատէր:

Այլ զանոնք տեսնելը չունիմ, կ'ըսէր ինք իրեն. աս չոր ապառաժներուն վրայ պիտի մեռնիմ՝ առանց մէկէ մը օգնութիւն ընդունելու...

Մտքին մէջ հետ ցնտէ հազարաւոր կսկծեցուցիչ յիշատակներ կու գային: Հօրը դիմելէն շքեղ հանդէսները, բազմութիւն ծառաները, հոյակապ սպարանքները, ձիերն ու կառքերը՝ ամենուն իր բոլոր բազմանքները կատարելու փոխով. այս ամենայն իրեն համար երազի մը պէս կու գար: Բայց այնպիսի երազ մը, որմէ ուրիշ բան չէր մնացած, բայց եթէ վշտալից յիշատակներ:

Յանկարծ մօրը կերպարանքը մտացն առջեւը կը ներկայանայ, եւ միտքն աւելի եւս կը խռովէ: Ո՛ սիրելի մայր, կ'ըսէ ինք իրեն, շատ անգամ տեսած եմ որ տառապեալ հիւանդի մը գիւր ըլլալու համար՝ անոր անկողնոյն քովը կեցած, քաղցը խօսքերով զինքը կը մխիթարէր: որչափ ցաւ կը զգայիր արդեօք՝ եթէ սիրելի սրբիդ աս սուղորիչ աւաղին վրայ թող արուած տեսնէիր...

Ի՜նչ ապիրատութիւն գործեցի որ այնպէս ամենէն լքեալ թողեալ մնամ...: Ո՛հ, ալ պիտի չկարենամ բարեկամի մը ձեռքը թօթուել. կարող պիտի չըլլամ սիրելի մօրս կերպարանքը տեսնել...: Ի վերայ այս ամենայնի ինչ ալ հոս է. ինքն ալ աղայութեան ատեն իմ բնական կողմերս ապրած է, մի եւ նոյն հովանաւոր ոտներուն տակ հանգած է...: Ո՛ մայր իմ, զքեզ տեսած ու զքեզ ծանցած է...: Գլխի կենաց վերջի հաւաքանքները լսէր, որպէս զի կարող ըլլար որ մը քեզի իմ ինչ կերպով մեռած ըլլալ պատմել...: Քեզի եւ հօրս բոլոր օր զձեզ երկուքիդ յիշելով մեռայ...: Բայց չէ...: Անկեղ... երբեք...: Կարելի է զիս աս վիճակին մէջ տեսնելու ալ ըլլայ, փոխանակ վրաս գլխուլ՝ իր անպատշաճ վարմունքովը վշտերու աւելի եւս սաստկանալուն պատճառ կ'ըլլայ:

Քոյս միայն չունի մը կայ...: Խեղճ աւանաւ... քու հաւատարմութիւնդ ինձի օգուտ մը չունի:

Այլ չկրնար...

զիչ տաքութիւնը տանիլ, հաջիւ թէ սոսկալ կրցաւ այլը դառնալ: Բայց այնչափ տաք ու նեղացուցիչ էր ներսի օդը, որ անմիջապէս աւզեց նորէն դուրս ելլել: սակայն տկարութիւնն ալ ան աստիճանի սաստկութեան հասած էր, որ չկրցաւ, եւ հոն գետինն ինկաւ մնաց:

Ան ատեն յառաջունէ աւելի սոսկալի խորհուրդներ միտքը գալով սկսան զինքը խռովել: Կը զգար որ մեռնելու վրայ է. բայց միանգամայն կը տեսնէր որ մահուան պատրաստուած չէ: Տղայութենէ վեր սորված քրիստոնէական ճշմարտութիւնները սաստկութեամբ մտայր մէջ արթնացան: Կարոյս անկողն մեծցած չէր, սակայն կրօնին պարարեղ կատարելու փոխով չէր բրած, ինչպէս որ սովորաբար ունայնատէր եւ անխոհեմ երիտասարդներու կը պատահէ: Արդ նոյն օրուից վայրկեանին մէջ զինքը սաստիկ կը զարհուրեցնէր Աստուծոյ դատաստաններուն երկիւղը, որոնց վրայ բոլոր կենացը մէջ խիստ քիչ անգամ մտածած էր: ՉԱստուած շատ անգամ վշտացնելը միտքն ինչպիսի, ան աստիճանի վախ կ'իմանար, որ եթէ բոլոր աշխարհքն իրեն ըլլար, սիրով կուտար, որպէս զի մահուան պատրաստուելու համար ձեռք բերէ այն ժամանակին մէկ մտքը, զորն որ առաջնութեան ատեն այնպէս գէշ գործածած էր:

Գառն ցաւով միտքը կը բերէր իր հպարտութիւնը, ամբարտաւանութիւնն ու անողոր բնաւորութիւնը: Փիլիպպոսին դէմ բրածներն ալ խղճմտանացը վրայ անտանելի բեռն մը պէս կը ծանրանային: Անցած ժամանակը ետ դարձնել կ'ուզէր. բայց ասիկայ իր կարողութենէն վեր էր, եւ յոյս չունէր ապագային մէջ ժամանակ ունենալու: Միայն ներկան կար ձեռքը. բայց ի՜նչ օգուտ, տենդը բոլոր զգայարաններն ու խելքն անանկ գրաւած ու խռոված էր, որ չէր կրնար մտադրութեամբ ու հանդարտութեամբ աղօթք ընել: Գիտէր որ յաւիտենականութիւն մտնելու վրայ է, սակայն բուսկներն ու ժաւերը կ'անցնէին, եւ իր միտքն արթնութեան ու զառանցութեան մէջ վարանած կը ծփար:

Ֆիլիզական ցաւերն ալ սաստիկ էին: Սարսափելի տենդէն պատճառած ծարաւը քիչ մը մեղմացնելու ալ միջոց չունէր: Քոյի ջուրներկայն ատենէ վեր ուրաւած էր, եւ նորէն բերելու գորութիւնն չունէր:

Աս կերպով անտանելի ցաւերով եւ նիւթական ու բարոյական սաստիկ նեղութիւններով անցուց բոլոր գիշերը, որն որ իրեն երկայն դարբու պէս եկաւ:

Հետեւեալ առտուն կատարեալ թմրութեան ու զանախցութեան մէջ ինկած էր, եւ զինքն արթնցնողներու համար կատար հաւատարիմ շան բրած բոլոր զգուանքները պարապի կ'ըլլէին:

